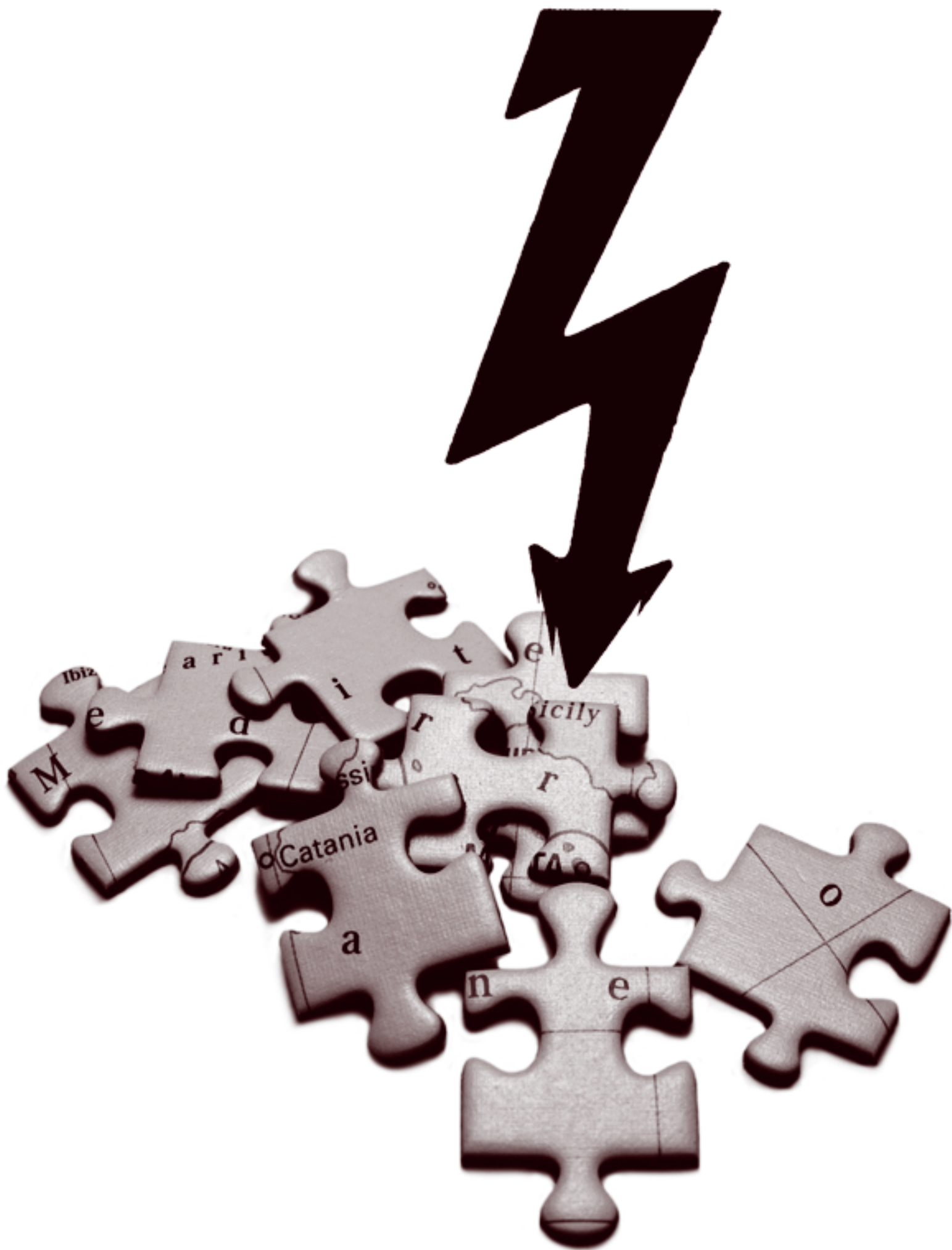

dCIDOB 100. 1983-2006: nous temps, noves mirades.

La Mediterrània, del segle XX al segle XXI. Canvis i continuïtats en
una regió convulsa.
Eduard Soler i Lecha

La Mediterrània, del segle XX al segle XXI

Canvis i continuïtats en una regió convulsa

Eduard Soler i Lecha Coordinador del Programa Mediterrània,
Fundació CIDOB

En vint-i-cinc anys la Mediterrània ha experimentat canvis notables, alguns d'aquests interns, com el naixement del Procés de Barcelona o la implosió de l'islamisme polític. Altres han estat el fruit de transformacions del sistema internacional, especialment amb la fi de la Guerra Freda. No obstant això, en aquesta regió de límits difusos que anomenem Mediterrània, hi ha elements que es mantenen inalterats. La Mediterrània continua essent una falla geopolítica i continua representant un abisme en termes socioeconòmics. Simultàniament, conflictes com l'arabo-israelià, el xipriota o el del Sàhara continuen oberts i en països com el Líban la manca de cohesió i el perill de confrontació civil es manté a l'ordre del dia. Aquest article se centra en l'anàlisi d'aquests canvis i continuïtats tot llançant, en la part final, una mirada cap al futur de la regió.

Una Mediterrània en transformació

Com dèiem, una de les transformacions més importants que ha viscut la Mediterrània es deriva d'un canvi en el sistema internacional. Del món bipolar de la Guerra Freda, amb dues superpotències com l'URSS i els Estats Units que procuraven contenir-se mútuament i que indirectament s'enfrontaven en diferents indrets del planeta, es passà, amb la caiguda del mur de Berlín i l'esfondrament de l'URSS, a un sistema unipolar. En aquesta nova etapa, els Estats Units aspirarien, en paraules de l'antic ministre francès Hubert Védrine, a esdevenir una hiperpotència. No obstant això, més que portar canvis radicals, la fi de la Guerra Freda va accelerar processos que s'havien iniciat abans de la caiguda del mur de Berlín.

Podem observar com la desaparició de la fractura est-oest donà més rellevància a la fractura nord-sud ja existent.

Simultàniament, l'existència del perill roig fou substituït en alguns sectors per un perill verd, és a dir, per un indeterminat perill islàmic que ja s'havia expressat l'any 1979 amb la revolució islàmica a l'Iran. Així, durant els darrers vint-i-cinc anys el terrorisme de caire islamista ha augmentat i, tot i que associat a la fatídica data de l'11 de setembre, aquesta xacra ha afectat ciutats com Istanbul, Casablanca, Londres, Madrid o Sharm-el-Sheikh.

Així doncs, passats vint-i-cinc anys, s'ha produït un canvi en els protagonistes i la naturalesa de l'amenaça terrorista a la Mediterrània. Grups amb una retòrica religiosa com les diferents cèl·lules d'Al Qaida han pres tot el protagonisme a grups amb reivindicacions territorials i amb una ideologia propera al marxisme (PKK, ETA i grups de l'OAP). Aquests grups, encara actius, s'han vist obligats fins i tot a canviar la seva estratègia davant d'aquest fet.

Un altre element de canvi està vinculat al paper de la Unió Europea (UE). La UE de l'any 2007 ha canviat significativament respecte de la de l'any 1983. La UE s'ha ampliat, s'ha dotat d'una incipient política exterior i de defensa, ha intentat tirar endavant un projecte de constitució europea. Paral·lelament a aquests canvis globals, la UE s'ha mediterraneïtzat en dos sentits. En primer lloc perquè s'hi han adherit diversos països mediterranis, com Espanya i Portugal (1986) i Eslovènia, Malta i Xipre (2004). Avui en dia, la UE té frontera terrestre amb el Marroc i es troba a un centenar de quilòmetres de la costa siriana. En segon lloc, perquè ha desenvolupat una política mediterrània més potent. Sota l'impuls d'un dels nous socis mediterranis, Espanya, nasqué l'any 1995 a Barcelona el Partenariat Euromediterrani. Aquest es troba, dotze anys després, lluny d'assolir els objectius de pau, prosperitat i intercanvi humà i, a més a més, el Partenariat ha de fer-se compatible amb

novíssimes polítiques com la de veïnatge. Tanmateix, el Procés de Barcelona continua viu i proporciona, sobretot, un marc de diàleg a múltiples nivells, inexistent vint anys enrere.

Finalment, un altre canvi significatiu està vinculat al replantejament de la identitat europea i de les identitats locals en moltes societats de la riba nord de la Mediterrània. En les darreres dècades, Espanya, Portugal o Itàlia han deixat de ser emissors d'emigrants per ser-ne receptors. És així com les societats espanyola, portuguesa o italiana han anat descobrint-se cada cop més plurals, i com ciutats com Barcelona han pres el relleu, com a referents cosmopolites, a Alexandria o Tànger. Aquest canvi ha estat accelerat i en alguns casos sobtat. Comença a plantejar reptes i de ben segur encara en plantejarà més i de més complexos en un futur no gaire llunyà. En tot cas, a través d'aquests nous ciutadans, Barcelona o Catalunya se senten més lligades que mai al Marroc i a ciutats molt més llunyanes com Karachi o Lahore. Per tant, les migracions han reduït les distàncies i han fet de la Mediterrània i del món sencer un espai més petit i interconnectat.

Continuïtats i reptes compartits

Malgrat la importància d'aquestes transformacions, podem observar que els canvis han estat menors en altres camps. Aquestes continuïtats no són sempre positives. En primer lloc, cal destacar que la Mediterrània continua sent escenari d'una de les majors fractures socioeconòmiques del planeta. Els nivells de riquesa, benestar i desenvolupament de la riba nord estan ben lluny d'ésser assolits a les societats del sud i de l'est de la Mediterrània, on l'analfabetisme és encara una xacra, el sistema sanitari i educatiu deficients, la pobresa generalitzada, el creixement econòmic fluctuant i l'atur juvenil un brou de cultiu de conflictes socials i fins i tot polítics. Avui en dia, les desigualtats entre el Marroc i Espanya tenen pocs referents de comparació a part del de les dues Corees i el que és més greu és que en alguns aspectes les desigualtats s'amplien en comptes d'escurçar-se.

A aquesta fractura socioeconòmica cal afegir que la Mediterrània és una falla geopolítica. Tot i el voluntarisme del Procés de Barcelona, la Mediterrània no és encara una regió integrada i molt menys una comunitat de seguretat, és a dir, un espai en el qual els seus membres han deixat de concebre l'ús de la violència com un instrument per aconseguir resoldre els conflictes. Una violència que, en molts casos, no s'utilitza tant per lluitar o protegir-se de l'enemic extern com dels enemics interns. Així doncs, la seguretat nacional i la seguretat dels règims tendeixen a confondre's als països del sud i de l'est de la Mediterrània.

Mentre que la democràcia es consolida a la riba nord, els progressos en aquest camp per part de molts règims del sud són escassos quan no inexistent. En alguns casos, el més flagrant dels quals és Tunísia, la qualitat democràtica del règim i el respecte dels drets humans fins i tot ha retrocedit en les darreres dècades. Aquesta és una de les principals continuïtats de la regió: la democràcia continua sent l'excepció i no la regla al sud

i l'est de la Mediterrània. A més, això contrasta amb d'altres latituds com l'Europa de l'Est, Amèrica Llatina o fins i tot alguns indrets de l'Àfrica Subsahariana on hi ha hagut avenços democràtics substancials durant el darrer quart de segle. Seguint, però, amb les continuïtats, cal destacar que si Europa no tenia prou credibilitat per promoure la democràcia al món àrab durant els anys vuitanta a causa del llast de la seva experiència colonial, continua sense tenir-la l'any 2007. A tall d'exemple, després de la seva agra reacció a la victòria de Hamàs a les eleccions palestines, una de les més transparents de la història del món àrab, el paper d'Europa com a ens democratitzador s'ha posat en dubte entre els demòcrates de la regió.

Una de les continuïtats més dramàtiques és el manteniment de conflictes oberts o latents en diferents indrets de la Mediterrània. El més significatiu és l'israelo-palestí que més enllà de les repercussions que té per als ciutadans de tots dos països, contamina qualsevol projecte per aconseguir majors quotes d'integració política, econòmica i social a la Mediterrània. Els anys noranta, amb la conferència de pau de Madrid (1991) i els Acords d'Oslo (1993), s'obrí una finestra a l'esperança, tancada, al tombant de segle, amb la segona intifada. L'any 2005 diferents factors feien albirar una nova etapa d'esperança: la inicial retirada israeliana de Gaza, l'elecció de Mahmud Abbas i iniciatives com els Acords de Ginebra promoguts per membres de la societat civil palestina i israeliana. Un cop més, però, aquestes

Beirut, agost 2006

esperances s'esberlaren. No solament això, sinó que la crisi iniciada amb la victòria de Hamàs s'estengué a un país, el Líban, que tot just començava a aixecar el cap després de dècades de guerra civil, ocupació israeliana i tutela siriana. La guerra entre Israel i Hizbollah de l'estiu de 2006, amb l'amenaça d'Ehud Olmert de retornar el Líban a la situació de dues dècades abans, mostra la fragilitat de la situació al Pròxim Orient i evidencia que el conflicte israelo-palestí és només un dels components d'un conflicte arabo-israelià més ampli.

Amb tot, el conflicte al Pròxim Orient no és ni molt menys l'únic que roman obert des de fa més d'un quart de segle. Al Magrib destaca el del Sàhara Occidental. Aquest conflicte, iniciat amb la Marxa Verda a mitjan anys setanta, té com a principal llast el drama humà dels refugiats de Tinduf i continua impedit una millora en les relacions entre Algèria i el Marroc, indispensable per avançar cap a un Magrib més integrat. A la Mediterrània Oriental es manté irresolt el conflicte de Xipre. Malgrat la seva adhesió a la UE (2004), l'illa continua dividida després del fallit referèndum sobre el pla Annan i, ara per ara, els intents de solució al conflicte semblen encara més difícils. Finalment, no cal oblidar els Balcans. Els anys noranta foren dramàtics per a aquesta regió però la solució a les reivindicacions independentistes de Kosovo o la manca de cohesió a Bòsnia són encara temes que s'han de resoldre i que podrien desembocar en noves crisis.

© Ferran Quevedo

Una darrera tendència que es manté és el fet que els països mediterranis són més un objecte que un subjecte en el terreny internacional. Pot observar-se com actors externs a la regió, principalment els Estats Units, l'Iran i les monarquies del Golf Pèrsic, tenen una gran influència en la seguretat i la política d'aquesta regió. Una tendència que fins i tot s'ha reforçat. Així, els Estats Units continuen tutelant o, si més no, sent un suport essencial per als règims que des de 'Washington' s'anomenen "governos àrabs moderats" com el de Jordània o l'egipci. La intervenció iraniana en el conflicte libanès o la creixent influència dels mitjans de comunicació del Golf com *Al Jazeera* o *Al Arabiya* són altres exemples d'aquesta tendència.

Una mirada cap al futur

El futur de la Mediterrània dependrà tant de la voluntat dels seus habitants i dels seus governs com de factors d'ordre global. Per tant, cal dur a terme una reflexió serena sobre com aprofitar les oportunitats i com fer front a algunes de les amenaces que hem esmentat en aquest article. Amb una perspectiva a llarg termini, les societats i els governs mediterranis hauran de fer un esforç per anticipar-se als esdeveniments i pensar quins nous factors poden condicionar l'agenda mediterrània del segle XXI. Per exemple, factors d'ordre global com el canvi climàtic poden generar noves crisis i nous conflictes. La Mediterrània és particularment vulnerable al canvi climàtic i a les seves conseqüències de desertificació, èxode rural i crisi del model turístic imperant en molts països. A més, l'escassetat de recursos de tot tipus (sòl, aigua, pesca, hidrocarburs) serà una de les principals fonts d'inestabilitat si no es prenen les mesures per atenuar-ne els efectes.

A tot això cal afegir la intervenció de les potències no-mediterrànies. En les properes dècades i malgrat el desplaçament de la centralitat internacional cap a l'àrea d'Àsia-Pacífic, els Estats Units continuaran exercint influència en aquesta regió tot i que molt probablement hagi de competir amb altres actors externs. La Xina, per exemple, està reforçant els seus llaços polítics i econòmics amb els països de la regió i amb el conjunt del continent africà. Rússia, encara que limitat a l'àmbit energètic, probablement també enfortirà la seva política àrab, sobretot en direcció a Algèria amb qui podria formar un cartel algero-rus capaç de controlar l'abastiment de gas d'Europa. Finalment, és molt probable que l'Iran continuï reforçant la seva implicació en la vida política de la regió tot i que l'estratègia dependrà de la seva imprevisible evolució interna.

També es perfila un desdibuixament de les fronteres entre la Mediterrània i l'Àfrica Subsahariana. Arran dels moviments humans de difícil control en la zona sahariana, els països de la riba sud i est de la Mediterrània rebran amb molta més intensitat les conseqüències dels conflictes polítics, de les crisis econòmiques, del subdesenvolupament, dels desastres naturals i les crisis humanitàries d'un continent que presenta els pitjors indicadors del conjunt del planeta. Uns efectes que, de retruc, es deixaran sentir a Europa.

En aquest context, la UE s'haurà de repensar en tres dimensions: l'ampliació, la integració i la política exterior i de defensa. Pel que fa al primer tema, la UE haurà de decidir si Turquia, els Balcans, Ucraïna, Moldàvia i potser fins i tot el Caucas poden aspirar, encara que sigui a llarg termini, a la plena integració a la UE. Aquesta decisió, d'ordre estratègic, és clau. Les ambigüitats, els dobles barems, les falses esperances i les promeses trencades són el pitjor obstacle per tal que els processos de reforma prenguin força, i són el revulsiu més eficaç per desencadenar la inestabilitat i el retorn al nacionalisme més agressiu al sud-est d'Europa, és a dir, a la Mediterrània nord-oriental.

Pel que fa a la integració s'hauria de resoldre la situació d'*impasse* creada amb els fallits referèndums sobre el tractat constitucional a França i Holanda. Cal trobar una solució per esvair l'actual sensació de crisi. Sense una major confiança en ells mateixos i un cert optimisme respecte al seu futur, els europeus no seran capaços d'afrontar grans reptes com el de l'adhesió turca. També és necessari per facilitar el procés de presa de decisions en una UE amb cada cop més membres.

Un dels àmbits en què es fa més palesa la inoperativitat del sistema de presa de decisions existent i de la manca de recursos i institucions és el de la política exterior i de defensa. En l'agenda europea dels propers anys s'haurà d'estudiar si és viable i convenient crear la figura del ministre d'Afers Exteriors amb independència de l'aprovació de la Constitució. Els propers anys també seran clau per observar l'efecte de la posada en marxa de nous instruments en el marc de la Política Europea de Seguretat i Defensa (PESD), com els grups de combat (*battle groups*) que podrien ser utilitzats a la Mediterrània. No obstant això, la culpa de la inacció de la UE en molts camps no es pot atribuir només a la manca d'instruments o al procés de presa de decisions, sinó a una manca de voluntat política, absolutament necessària per arribar a consensos en els temes més complexos. El cas més clar és el del conflicte arabo-israelià, en el qual es fa evident que, de cara al futur, serà essencial que la UE faci més esforços per acordar i mantenir una posició comuna i sigui capaç d'anticipar la seva reacció davant d'eventuals crisis com la viscuda l'estiu de 2006 al Líban.

Aquesta reflexió ens porta a parlar dels conflictes oberts a la Mediterrània. Tampoc en aquest camp predomina l'optimisme. Pel que fa al conflicte palestino-israelià no existeix actualment cap element que faci presagiar una solució durant els propers anys. Aquesta s'hauria de construir basant-se en un acord entre el Govern israelià i totes les faccions palestines, inclosa Hamàs, en la línia de la declaració de la Lliga Àrab que proposava a Israel el reconeixement del món àrab en bloc sempre que s'arribés a una solució de dos estats amb les fronteres de l'any 1967. Pel que fa al conflicte del Sàhara, hi ha més possibilitats que s'arribi a un final negociat en el proper quart de segle. Serà un procés llarg i que serà viscut amb frustració per aquells que donen suport al Polisari que ho veuran com una claudicació de la comunitat internacional. No obstant això, una perspectiva de solu-

ció real dependrà de la capacitat del Marroc per garantir una autonomia política suficient al Sàhara i de la bona entesa entre Algèria i el Marroc, factors per ara inexistents.

També és molt probable que els propers anys les dues ribes mediterrànies es vegin immerses en crisis socials i polítiques d'envergadura. Un dels fets més preocupants és un replegament en identitats excloents, que en una o altra direcció, perceben allò forà com una amenaça. Al sud pren sovint la forma d'un fonamentalisme religiós, a vegades d'expressió violenta. A la riba nord, aquest replegament identitari es tradueix en l'ascens de l'extrema dreta i el racisme. Els darrers anys hi ha hagut indicis d'aquest perill: el Front Nacional a França arribà a la segona volta de les eleccions de 2002; l'extrema dreta formà part del Govern austríac; a Flandes el *Vlaams Velang* mostra una vitalitat preocupant; i fins i tot en nous països membres com Bulgària i Romania, han arrelat moviments d'aquest tipus.

La població musulmana europea és un dels principals objectius d'aquests moviments i, si aquests s'enforteixen, poden emmetzinar les relacions entre les dues ribes de la Mediterrània. Per tal de fer front als radicalismes i aconseguir una major cohesió social i harmonia a la regió caldrà, d'una banda, que l'islamisme polític pugui integrar-se en el joc polític amb normalitat i moderació, amb possibilitats d'esdevenir fins i tot un factor de modernització i democratització com en el seu temps ho fou la Democràcia Cristiana. De l'altra, caldrà anar a l'arrel dels problemes polítics i socials per prevenir que la xenofòbia i la islamofòbia vagin en augment al continent europeu.

Els objectius que el Procés de Barcelona es va marcar l'any 1995 continuen sent completament vàlids. La pau, la democràcia, la prosperitat compartida i l'intercanvi humà són prioritats essencials per a la Mediterrània. No obstant això, els instruments pensats fa dotze anys s'han d'actualitzar

Població i desenvolupament (2004)

Elaboració CIDOB edicions. Font: PNUD i UNPOP.

Conclusions

De les continuïtats i canvis que acabem d'observar se'n deriva una conclusió: malgrat les transformacions experimentades, els objectius que el Procés de Barcelona es va marcar l'any 1995 segueixen vigents. La pau, la democràcia, la prosperitat compartida i l'intercanvi humà són prioritats essencials per a la Mediterrània. No obstant això, els instruments pensats fa dotze anys s'han d'actualitzar. Per exemple, una política mediterrània eficaç s'ha de complementar amb una política africana potent i amb una major atenció cap a l'Orient Mitjà, especialment cap a l'Iran. Els governs i societats de la regió tampoc no han d'oblidar el pes creixent de la Xina i que factors globals com el canvi climàtic els fan especialment vulnerables.

Una Europa més forta, una Mediterrània més integrada, una conscienciació de la urgència per fer front a les disparitats socioeconòmiques, un esforç col·lectiu per solucionar els conflictes encara oberts, una voluntat de defensar en comú els interessos en l'àmbit internacional, un treball continuat de lluita contra els extremismes i una defensa de la democràcia i del respecte als drets humans són elements que poden garantir que la Mediterrània de l'any 2032 sigui més segura i pròspera que la de l'any 2007 i la de 1983. ●

Referències bibliogràfiques

BALTA, Paul. *El Euromediterráneo: desafíos y propuestas*. Madrid: Ediciones del Oriente y del Mediterráneo, 2005.

BARBÉ, Esther. "Turbulencia en el Mediterráneo: desafíos globales, conflictos locales y espacios regionales". *Derecho Internacional y Relaciones Internacionales en el Mundo Mediterráneo. XVII jornadas 1997*. Madrid: Boletín Oficial del Estado, 1999.

HALLIDAY, Fred. *Middle East in International Relations, power, politics and ideology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

JÜNEMANN, Annette (ed.). *Euro-Mediterranean Relations after September 11, International, Regional and Domestic Dynamics*. London: Frank Cass, 2004.

MAHJUB, Azzam. "La politique européenne de voisinage: un dépassement du partenariat euro-méditerranéen". *Politique Étrangère*, 3/2005: 535-544 (2005).

SOLER i LECHA, Eduard. "El Mediterráneo tras la cumbre de Barcelona: la necesidad de una voluntad política ampliada". *Documentos CIDOB, Mediterráneo*. No.5 (2006).